

Віктор П. Шульгач

Інститут української мови

НАН України

Київ

ЩЕ РАЗ ПРО ПОХОДЖЕННЯ ЛІТОПИСНОГО ВЕРДЕРЕВА

Ойконім *Вердеревъ* згадується в переліку Рязанських міст у відомому спискові «А се имена градомъ всѣмъ Русскимъ, далнимъ и ближнимъ» [ПСРЛ 1856, VII, 241]. На думку історика М.М. Тихомирова, час появи списку – кінець XIV ст. [Тихомиров 1952, 218]; історична назва міста ідентифікується ним із сучасним с. *Вердерев* Скопинського р-ну Рязанської обл. (висловлюється однак й припущення, що Вердерев необхідно шукати на місці самого Скопина або с. Городецького, що на р. Верді, неподалік її впадіння в Ранову [Барсов 1865, 27; Тихомиров 1952, 245]).

Існує лінгвістична версія, за якою найменування *Вердерев* пов'язується з гідронімом *Верда*. Проміжною формою нібито була основа **verderь* 'той, хто живе на р. Верді', пор. рос. *волгарь* 'той, хто живе на Волзі'. Пізніше від цієї основи за допомогою д.-руськ. суфікса *-евъ* зі значенням посесивності утворилася засвідчена в літописі форма *Вердерев* [Нерознак 1983, 38–39]. Цієї версії дотримувався С.Б. Веселовський [Веселовский 1974, 65], здається, її поділяє й М. Ююкін. Принаймні він наводить ряд гідронімів із основою *Верд-* і «типово фіно-угорськими гідронімами формантами: **Верденьга**, **Вердуга** (варіанти **Вердуя**, **Вердуй**)», що, на думку дослідника, дає підстави пов'язувати їх з карел. *virta*, *virtda* 'течія, потік; мілина в ріці', лів. *virdu*, люд. *virđ* 'течія ріки; потік води', фін. *virta* 'течія', саам. *verd* 'потік', а елемент *-евевъ* – із прибалт.-фін. *järvi*, *järv*, *jerv* 'озеро' [Ююкін 2008, 32].

Штучність подібного тлумачення очевидна.

По-перше, *Вердерев* розміщений на р. Молва п. Проні п. Оки і безпосередньо не контактує з гідронімом *Верда*.

По-друге, гідроніми *Верда*, *Верденьга*, *Вердуга* (*Вердуя*, *Вердуй*) – це слов'янські похідні, які зводяться до **Vьrda*, **Vьrdеньka* / **Vьrdьньka*, **Vьrduga*, **Vьrdujь*, і немає потреби шукати для них іншомовне першоджерело. Щодо апелювання *virtda*, *verd*, *virta* і под., то слід ще розібратися, чи мають вони етимологічне

пояснення в карельській, фінській та саамській мовах. Крім того, не зовсім коректно виділяти звуковий комплекс *-erd-* (: *Верда*) в гідронімах *Кердь*, *Кердюз*, *Иберд* / *Иберда*, *Посерда* [Ююкин 2008, 33], які можна задовільно проетимологізувати на слов'янському мовному ґрунті († **Kǫrdь*, **Kǫrdusь* / **Kǫrdusьzь*, **Jьbьrdь* / **Jьbьrda*, **Posьrda*).

По-третє, від назв річок (і в давньоруський період також) не творяться катойконіми з суфіксом *-er-* (*волгарь* з *-арь* – хронологічне нове утворення [Фасмер 1986, I, 337]).

По-четверте, важко уявити, що назва жителя **verderь* без стадії антропоніма (а такий не засвідчено) безпосередньо мотивувала ойконім *Вердерев*.

На наш погляд, літописна назва *Вердерев* – це фонетично вторинна форма, яка ніяким чином не мотивується гідронімом *Верда* чи гіпотетично утвореним катойконімом **verderь*, як стверджують В.П. Нерознак та М. Ююкін. *Вердерев* сягає першопочаткового **Верхдеревь*. Після занепаду зредукованих утворилася важка для артикуляції консонантна група *-рхд-*, у якій занепає задньоязиковий. У доступних нам історичних документах форма **Верхдеревь* не фіксується, однак під 1522 р. наводиться похідне – «о[т]чина на Рязани Верхдеревская», а також її власники – *Верхъдеревские* Василий и Семен Федоровичи [АСЭИ 1964, III, 384, акт № 363], а ще раніше – Павел Васильевич *Верхдеревский*, 1504 р. [там само, акт № 362]. Розгалуженість родовету *Верхдеревских* у XVI–XVII ст. засвідчують історичні джерела [Милюков 1901, 80, 99, 193; УАИ 1875, 23]. Нарешті, усі крапки над *i* розставляє пізніший за часом документ, датований 1688–1692 рр.: «И Григорей Григоревъ сынъ был на вотчине своей Верхъ-деревъ, и по вотчинѣ учель слить Верхдеревской, и отъ него де повелись Верхдеревские» [РИБ 1884, VIII, 1212], тобто антропонімоформула *Верхдеревский* забов'язана топоніму *Верхъ Дерево*.

Ці писемні фіксації, які й слід розцінювати як етимологічні, були, очевидно, невідомі В.П. Нерознаку, С.Б. Веселовському та М. Ююкіну й не взяті до уваги.

За моделлю «іменник *верх* у просторовій функції + топонім» виникло чимало географічних найменувань на слов'янських теренах:

укр. ліс *Вердубечья* [Пура 1990, 1, 59] † **Верхдубечья*, кут. села *Верзульня* ~ р. *Зульня* (с. Кідри Володимирецьк. р-ну Ровенськ. обл. [Анк.]), кут. села *Верпілля* (с. Гаражджа Луцьк. р-ну Волинськ. обл. [Анк.]), він же *Верхпильє*, 1908 р. [ДАВО, ф. 247, оп. 1, од. зб. 43, арк. 20]; ліс *Верстав* (с. Копилля Маневецьк. р-ну Волинськ. обл. [ОАІУМ, запис 1966 р.]), дорога *Верстава* (с. Залізниця Любешівськ. р-ну Волинськ. обл. [Анк.]) ~ сінокіс *Верхстава* (с. Довге Поле Дубенськ. р-ну Ровенськ. обл. [Пура 1990, 1, 61]); с. *Верхрата* (Львівськ. обл.) ~ р. *Рата* п. пр. Західного Бугу ~ прізвище *Верхратський*; *Vermoloda* – оронім на Бойківщині [Рудницький 1962, 79 – «неясно»] ~ оронім *Молода*, гідронім *Молода* – в Рожнятівському р-ні Івано-Франківської обл. [СГУ 1979, 372] та ін.;

ст.-рос. *Верхдубеньє* = *Верхдубенский* стан – у колишньому Переяславському пов. ~ Григорий чернец, Костянтинів сын *Верхдубенского*, 1482 р. [АСЭИ 1952, I,

57, акт № 59], *Вердеревщина* – ойконім у колишній Тамбовській губ. [RGN 1962, II, 38], із **Верхдеревщина*, рос. *Верх Пруда, Верх Речки, Верх Лога, Верх Дологого Колодезя, Верх Озеро* та ін. – ойконіми в різних регіонах [RGN 1962, II, 51–54];

блр. *Верх Возера* – назва поселення в Мінській обл. [Рапановіч 1981, 49], *Верх Жар, Верх Лес, Верх Мох*, XVI ст. – мікротопоніми в колишньому Пінському старостві [ПКПК 1874, II, 157, 237, 357], озеро *Верфір'є* < **Верх Вір'є*, поле *Верх-ключ* – на Туровщині [ТС 1987, 5, 368]; *Верхатур'є* – поле біля витоків р. Тур [Иванова 2003, 38] і под.;

болг. *Вър брегá, Вър ва̀да, Вър ливáда, Вър к̀бщи́те* – мікротопоніми в Маданско [Христов 1964, 158]; *Вър Стрѣма, Вър Дубрава, Вър локва* та ін. – місцеві назви [Заимов 1967, 239];

слвн., серб. *Vrhpolje* ~ хорв. *Vrpolje* (5) – ойконіми; *Vrpeć, Vržerala* – назви поселень у Боснії та Герцеговині [Im. m. 1956, 473, 475]. Пор. також слвн. *Vrh Mihaéla / San Michéle del Carso* [Merkù 1999, 78], *Vrh gavg = Vrgal = Vrgau* – оронім [Merkù 2006, 206], *Vrh lazine* – мікротопонім [Šekli 2008, 123], серб. *Вргла̀ва* – назва поля [Кожељац 1990, 275] та ін.;

пол. *Werchstaw / Werch stawi* – гідронім у бас. Сяну [HW 1965, 92];

чеськ. *Vrchbělá* [= *Horní Bělá*] – ойконім [Profous 1957, IV, 631–632];

слвц. *Вер Га́йу, Вер Ве́рха, Вер Ла́зок* ~ *Верх Ла́бы, Верх Ро́га; Вер' Берéга, Вер' Біло́й Го́ры* ~ *Вер'х Груш, Вер'х Лук* та багато ін. [Дуйчак 1994, 19, 342–353].

Ця ж модель спостережена й на позаслов'янських теренах, пор., наприклад, лит. *Virš-upis, Virškautys, Viršuprūdė* [Vanagas 1981, 388] – гідроніми при лит. *viršūs* ‘верх’.

Таким чином, літописний *Вердерев* сягає початкової форми **Верхдеревъ* < словосполучення *Верх* < *верх* + контактний топонім *Дерево*. Стосовно останнього пор. ойконіми *Дерево* – в Донецькому краї, *Дерева* в колишніх Новгородській і Тверській губ. [RGN 1962, II, 714, 718].

ЛІТЕРАТУРА

Анк. – Анкета для збору ономастичних матеріалів.

АСЭИ – *Акты социально-экономической истории Северо-Восточной Руси конца XIV – начала XVI в. I–III*. 1952–1964. Москва.

Барсов Н. П., 1865, *Материалы для историко-географического словаря России. I: Географический словарь русской земли (IX–XIV ст.)*. Вильна.

Веселовский С. Б., 1974, *Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии*. Москва.

ДАВО – *Державний архів Волинської області*. (Фонди). Луцьк.

- ДАИ – Дополнения к Актам историческим, собранным и изданным Археографической комиссией. 1875. Санкт-Петербург.
- Дуйчак М., 1994, *Мікротопонімія українських сіл Східної Словаччини (Лексико-семантичні групи та структура)* // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. 19. Пряшів.
- Иванова А. А., 2003, *Мікротопонимия Мозырского Полесья*. Мозырь.
- Кожељац Љ., 1990, *Ономастика Тимока* // Ономатолошки прилози. XI. Београд.
- Заимов Й., 1967, *Заселване на българските славяни на Балканския полуостров: Прочуване на жителските имена в българската топонимия*. София.
- Милюков П. Н., 1901, *Древнейшая разрядная книга официальной редакции (по 1565 г.)*. Москва.
- Нерознак В. П., 1983, *Названия древнерусских городов*. Москва.
- ОАІУМ – Ономастичний архів Інституту української мови НАН України. Київ.
- ПКПК – *Писцовая книга бывшего Пинского староства, сост. по повелению короля Сигизмунда Августа в 1561–1566 годах ... Лаврином Воином с переводом на русский язык*. I–II. 1874. Вильна.
- ПСРП – *Полное собрание русских летописей. Летопись по Воскресенскому списку*. VII. 1856. Санкт-Петербург.
- Пура Я. О., 1990, *Походження назв територіальних мікрооб'єктів Рівненщини*. I. Рівне.
- Рапановіч Я. Н., 1981, *Слоўнік назваў населеных пунктаў Мінскай вобласці*. Мінск.
- РИБ – *Русская историческая библиотека*. VIII. 1884. Санкт-Петербург.
- Рудницький Я., 1962, *Географічні назви Бойківщини*. Вид. 2. Вінніпег.
- СГУ – *Словник гідронімів України*. I. М. Железняк, А. П. Корепанова, Л. Т. Мосенко та ін. (уклад.). 1979. Київ.
- Тихомиров М. Н., 1952, *Список русских городов дальних и ближних* // *Исторические записки*. 40. Москва.
- ТС – *Тураўскі слоўнік*. А. А. Крывіцкі (рэд.). 1–5. 1982–1987. Мінск.
- Фасмер М., 1986–1988, *Этимологический словарь русского языка*. 1–4. Москва.
- Христов Г., 1964, *Местните имена в Маданско*. София.
- Ююкин М. А., 2008, *Этимологические заметки по древнерусской ойконимии. Часть I: Названия с гидронимическими основами* // *Acta Baltico-Slavica*. 32. Warszawa.
- Im. m. – *Imenik mesta. Pregled svih mesta i opština, narodnih odbora srezova i pošta u Jugoslaviji*. 1956. Beograd.
- HW – *Hydronimia Wisły. Cz. I: Wykaz nazw w układzie hydrograficznym*, P. Zwoliński (red.). 1965. Wrocław etc.
- Merkù P., 1999, *Slovenska krajevna imena v Italiji: priročnik = Toponimi sloveni in Italia: manuale*. Trst.
- Merkù P., 2006, *Krajevno imenoslovje na slovenskem zahodu*, M. Furlan in S. Torkar (ured.). Ljubljana.
- Profous A., Svoboda J., 1947–1957, *Místní jmená v Čechách: Jejich vznik, původní význam a změny*. I–IV. Praha.
- RGN – *Russisches geographisches Namenbuch*. M. Vasmer (begr.). I–X. 1962–1980. Wiesbaden.
- Šekli M., 2008, *Zemljepisna in osebna lastna imena v kraju Livek in njegovi okolici*. Ljubljana.
- Vanagas A., 1981, *Lietuvių etimologinis žodynas*. Vilnius.

ETHYMOLOGY OF THE PLACE NAME *ВЕРДЕРЕВ*

SUMMARY

The oiconym *Вердеревь* is mentioned in a document from the end of the 14th century. The historical place name is connected with today's name of a village in Skopin region, Riazan district. Some scientists observe a connection between the name with a hydronym *Верда* (V.P. Neroznak, M.H. Tyhomirov, M.A. Yuyukin). This explanation was called into question by the author: he proves that the oiconym *Вердеревь* needs to be connected with a toponym *Верх Дерево* and adduces numerous similar geographic names in Slavic lands.

ЕЩЁ РАЗ ОБ ЭТИМОЛОГИИ ОЙКОНИМА *ВЕРДЕРЕВ*

РЕЗЮМЕ

Название *Вердеревь* упоминается в списке наименований городов российских от XIV в. Историческое летописное название связано с названием поселения, находящегося в Скопинском районе Рязанской области. По мнению некоторых учёных (Нерознак, Тихомиров, Ююкин) данное название надо связывать с гидронимом *Верда*. Автор статьи предлагает другое толкование, считая, что ойконим *Вердеревь* следует рассматривать в связи с топонимом *Верх Дерево*. На подтверждение своего мнения автор приводит ряд подобных географических названий, зафиксированных на всей славянской территории.

Słowa kluczowe: nazwa własna, etymologia, oikonim, hydronim, model słowotwórczy.

Key words: proper name, etymology, oiconym, hydronym, word-forming model.

Ключевые слова: имя собственное, этимология, ойконим, гидроним, словообразовательная модель.